

Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Том ІХ

Частина 3

Етнічна психологія
Історична психологія
Психолінгвістика

За редакцією С.Д. Максименка, М.-Л.А. Чепи

Київ – 2008

Цимбал С.В. Психолого-педагогічні умови розвитку лінгвістичного мислення	188
Шатирко Л.О. Психологічні основи організації учбової діяльності в процесі оволодіння теоретичними основами української мови	198
Антонова І.П. Про рівень розвитку загальної навчуваності	207
Белінська М.І. Співвідношення адаптивності та креативності як теоретична проблема	220
Гаврилова Н.В. Психологічні особливості мотиваційного компонента процесу ідентифікації у молодшому шкільному віці	232
Гірчук О.В. Умови формування самооцінки в підлітковому віці	241
Дідик Н.М. Феномен особистісної зрілості як предмет досліджень у вітчизняній психології	249
Добренко І.А. Психологічні стратегії працевлаштування випускників птнз: теорія і практика	259
Дронова О.С. Агресія у структурі девіантної поведінки неповнолітніх	268
Євдокімова О.О. Технології дослідження схильності студентів до певної професійної діяльності у технічному ВНЗ	279
Іванова В. Динаміка розвитку творчого мислення у дошкільному та молодшому шкільному віці	291
Кисла І.О. Індивідуальні особливості вчителів та вплив їх на рівень стереотипізації особистості	300
Кіреєва З.О. Час як індикатор переходу «образ-думка» у свідомості	310
Коса Н.С. Психологічна профілактика депресивності у підлітковому віці	321
Красовська А.О. Образ тіла – система уявлень про фізичну сторону «Я» (огляд літератури)	330
Кулаковський Т.Ю. Задачний підхід у формуванні і виборі підприємницької ідеї	341
Ларіна Т.О. Специфіка моделювання майбутнього, обумовлена життєстійкістю особистості	355
Паламар О.М. Психологічна характеристика рівнів розвитку мотивів учіння у молодших школярів при вивченні природознавства	365

17. Gewirtz J. Mechanisms of social: Some roles of stimulation and behavior in early human development // Handbook of socialization: theory and research. – Chicago, 1969.

В статье представлены результаты исследования особенностей выбора объекта идентификации (значимого другого) детьми младшего школьного возраста: определены круг авторитетных для младших школьников людей и ценности, влияющие на их выбор. В результате обобщения полученных данных выделены и охарактеризованы уровни сформированности мотивационного компонента процесса идентификации в младшем школьном возрасте.

Ключевые слова: объект идентификации, значимый другой, мотив выбора, ценности, младший школьник.

In this article are performed the results of researches of particular qualities of identification's object choice by the schoolchildren of junior age: are identified range authority for junior schoolchildren and their valuables that have an influence choice. As a result of received information are determined and characterized the range of generation of motivation component of the process of identification in junior school age.

Key words: object of identification, motive of choice, valuables, junior, schoolboy.

УМОВИ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Гірчук О.В.

Сьогодні ставить нові вимоги до особистісного розвитку нового покоління. Зміни відбуваються в системі освіти і виховання, сімейних взаємостосунках, плануванні майбутнього, пріоритетах та ціннісно – орієнтаційній сфері, оцінці власних можливостей та сприйнятті думок оточуючих. Неузгодженість сучасних вимог створює ускладнення особистісного становлення. Самооцінка як структурна складова самосвідомості, впливає на всі сфери життя. Врахування вікових особливостей кожного періоду особистісного розвитку та умови формування самооцінки дозволяють впливати і корегувати процес, забезпечити гармонійне здійснення.

В психологічних словниках «самооцінка» має визначення як оцінка особистості самої себе, своїх можливостей, місця серед інших. Від самооцінки залежать взаємовідносини з оточуючими, вимогливість до себе, емоційне самопочуття, розвиток творчих здібностей, ставлення до успіху. Вивчення самооцінки в психології дозволяє прогнозувати її вплив на рівні пізнавальної активності та домагань. Розходження між рівнем домагань та реальними результатами призводить до неправильної оцінки власних можливостей та здібностей. Самооцінка може бути і засобом самоствердження. Різними на думку науковців є критерії самооцінки. Оцінювання здійснюється при порівнянні рівня домагань і реальних результатів, а також при порівнянні себе з іншими. Виступаючи ядром особистості, самооцінка регулює поведінку людини. Визначена Р.Бернсом структура виділяє три елементи установок (когнітивний, емоційний, поведінковий) стосовно Я – концепції:

1. Образ «Я» – уявлення індивіда про себе.
2. Самооцінка – афективна оцінка його уявлення.
3. Потенціальна поведінкова реакція, яка може бути викликана образом «Я» і самооцінкою.

Предметом самооцінки може бути як здібності так і взаємовідносини з оточуючими, особистісні прояви. Узагальнена і відносно стійка самооцінка є предметом психологічного аналізу і дослідження багатьох відомих психологів різних часів. На думку Куперсміта самооцінка складається з відношення людини до себе. Як ступінь розвитку почуття самоповаги розглядає самооцінку Розенберг. Узагальнюючи уявлення про самооцінку І.С.Кон визначає, як « підсумковий вимір позитивного та негативного відношення до себе ». На основі поглядів, визначимо, що самооцінка не лише відображає позитивне чи негативне почуття людини до себе, а має складну систему, обумовлену різними факторами та процесами. В працях вітчизняних психологів визначено вплив самооцінки на пізнавальну діяльність людини і міжособистісні стосунки.

Якщо людина недооцінює себе в порівнянні з тим, якою вона є в дійсності, незадоволена власними результатами, можемо вважати, що у неї самооцінка занижена. Якщо вона переоцінює свої здібності, якості, характерною для неї є завищена самооцінка. Як завищена, так і занижена самооцінка ускладнюють життя самої людини і її оточуючим. В працях відомих психологів Р.Бернса, І.Кона визначено, що позитивне самостав-

лення сприяє внутрішній стабільності особистості. Формування заниженої самоповаги призводить до розвитку почуття неповноцінності, нестійкості самооцінки.

Особливо важливо визначити самооцінку дитини, тому що відбувається процес формування, який можна корегувати. В своїх роботах вітчизняний психолог Т.Титаренко визначає, що в кожному самооцінюванні є емоції, й раціональні аргументи. Людина яка бачить себе досконалою, проектує позитивне ставлення на інших. Коли втрачає повагу до себе, провокує недовіру, високий рівень тривожності, негативні взаємовідносини. Це заважає особистісному зростанню. Тому важливо наближуватись до об'єктивної оцінки себе.

Це зробити досить складно. Кожний день людина стикається з новими вимогами, інформацією, пріоритетами за якими їй необхідно узгоджувати власні дії, поведінку, погляди, результати діяльності. Ці зіткнення власного досвіду і нової інформації переживаються з різною глибиною і напруженням.

Впевненість у свої сили, успіхи в діяльності, дозволяють не розгубитись, наполегливо досягати мети, адекватно сприймати помилки, враховувати їх і самовдосконалюватись. Всі ці процеси краще здійснюються дорослими, тому що є позитивний досвід, значний рівень знань, вмінь, коло інтересів, визначені пріоритети, налагоджені взаємостосунки. Але зміни, які відбуваються в суспільстві, житті, системі освіти впливають і на дітей. Сьогодні важливими є високий рівень освіти, культури, самостійність, наполегливість, прагнення до самореалізації, індивідуальність. У вирії подій, бурхливому потоці інформації, необхідно вміти виділити головне, проаналізувати ситуацію, зробити самостійні кроки для досягнення результату. Такі дії не завжди супроводжуються лише успіхом, тому важливо вміти об'єктивно сприймати ситуацію і результати діяльності. З метою забезпечення умов розвитку особистісного потенціалу нового покоління суттєві зміни відбулись в системі освіти і вихованні. Поступово здійснюється перехід до 12 – річного навчання в загальноосвітній школі. У зв'язку з цим діти приходять у школу і розпочинають навчання не з семи років, а з шести. З перших днів перебування їх у школі, вчитель учить бути уважними, запам'ятовувати матеріал, спілкуватись з однолітками. Вони спостерігають за поведінкою один одного, намагаються наслідувати, чутливо сприймають зауваження та оцінку дорос-

лих. Особливу увагу діти надають своїм результатам діяльності, спілкуванню, та як їх оцінюють. Для них важливо, щоб позитивна оцінка була загально визнаною. Постійна невдоволеність собою призводить до втрати інтересу до навчання, не активної участі у грі. Молодші школярі прагнуть бути найкращими, дуже радіють своїм досягненням і засмучуються при невдачах. У таких випадках важлива увага дорослих, їх підтримка, любов. Не байдужість до перших результатів самостійної роботи дитини, своєчасне надання допомоги і роз'яснення при перших складностях, дозволять дитині не приховувати невдачі і не вигадувати не існуючі успіхи для відчуття любові і поваги батьків, вчителя, однолітків. У формуванні самооцінки учнів важливу роль відіграють стосунки в учнівському колективі. При взаємодії з однолітками дитина намагається об'єктивніше оцінювати свої фізичні, розумові сили, знаходить критерії для оцінки власних результатів діяльності. Такі висновки зробили при проведенні досліджень в своїх роботах психологи М.Й. Боришевський, І.М. Данилюк, Г.О. Карпова. При оволодінні знаннями дитина вчиться узагальнювати, порівнювати, уявляти. Завдяки даним процесам вона починає формувати поняття про себе. Дитина прагне до самоствердження в таких видах діяльності, що підлягають суспільній оцінці, й охоплюють сфери життя, в яких раніше не було досвіду, щоб швидше наблизитись до дорослого. Формування самооцінки обумовлено емоційним враженням про себе. Важливо розуміти, що розрізняти оцінку конкретного результату діяльності від оцінки її загалом дитина в молодшому шкільному віці не може. Уміння оцінювати себе й інших ще не розвинене, і учням важко зрозуміти критерії оцінювання вчителя. Зміна поведінки, що залежить від емоційного стану дитини, ускладнює відносини з вчителем і з однолітками. Як визначав в своїх роботах Л.І. Божович, криза семи років – це період народження соціального «Я» дитини. Зміна самосвідомості здійснює переоцінку цінностей. Те, що було важливим стає другорядним. Поступово навчальна діяльність виходить на перше місце, а гра перестає бути основним видом діяльності. Успіхи, розв'язання конфліктних ситуацій, розуміння оцінювання результатів роботи, надання особливого значення досягненням, надають позитивний досвід молодшим школярам при формуванні самооцінки. І навпаки, не уважність, байдужість, не обґрунтовані вимоги батьків не заохочують дитину виправ-

ляти помилки, а провокують на образи, уникнення спілкування, приховування результатів роботи. Надання допомоги в подоланні труднощів які виникають у дитини при виконанні завдання, приймається позитивно і забезпечує відвертість, щирість та зближення між батьками та дітьми. При проведенні дослідження на виявлення умов формування самооцінки Куперсміт розглядав вплив сім'ї, як важливого фактору. Результати досліджень, дозволили зробити певні висновки. Низька самооцінка дитини була визначена в сім'ях, де батьки прагнули сформувати поведінку пристосування, підкорення. Дитина в такій ситуації не довіряє оточуючим, уникає спілкування, їй не вистачає відчуття власної цінності. Більш орієнтованими на думку інших є діти в сім'ях з батьківською опікою.

Високий рівень самооцінки було визначено у дітей в сім'ях з традиціями, повагою, дотриманням правил, обґрунтованими вимогами. Так, коли батьки є для дитини прикладом поведінки з повагою, підтримкою, любов'ю, то дитина легко засвоює таку поведінку по відношенню до себе та оточуючих. Встановлений взаємозв'язок між високою самооцінкою та рівнем вимог в сімейному вихованні пояснюється тим, що зовнішній контроль забезпечує формування у дитини здібності до внутрішнього самоконтролю. Коли дитина засвоює від батьків норми правильної поведінки, то отримує певний орієнтир та досвід у вирішенні нових задач. Соціальне оточення сприймається більш впорядкованим, знижується рівень тривожності, яка дозволяє налагодити взаємодію з оточуючими. Низька самооцінка виникає в наслідок того, що соціальне підтвердження поведінки дитини має непослідовний характер. Обґрунтовані вимоги і правила поведінки сприяють більш чіткому формуванню у дитини образу Я. Він отримує можливість на ранніх етапах розвитку навчитись розрізняти між бажаним та реальним, усвідомлювати різницю між собою та іншими. Об'єктивна вимогливість батьків з демонстрацією власних прикладів, сприймається, як батьківська опіка та турбота про майбутнє дитини. І навпаки, байдужість свідчить про відсутність бажання надати допомогу, підтримку. Заслужує на увагу визначення особливого типу взаємовідносин батьків до дитини, при поєднанні вимогливості і демократизму. Цей тип взаємовідносин є більш ефективним, ніж безумовна вимогливість. Визначений стиль сімейного виховання, який сприяє формуванню високої самооцінки є предметом обговорення в психологічній літературі.

З висновками Куперсмита співпадають і результати інших досліджень. Наприклад, встановлено, що діти, як правило, мають з матір'ю схожий рівень самооцінки. У своїх роботах Куперсміт визначає, що самооцінка не є результатом дії одного фактору в поведінці батьків, а об'єднує ряд позитивних умов і одночасно мінімізує негативні, що в совокупності складає сімейні взаємостосунки. Отримані результати викликають інтерес і дають можливість враховувати сімейні взаємовідносини при визначенні самооцінки дитини, але водночас не дозволяють стверджувати про безпосередній вплив на її формування в цілому. Аналіз психологічної літератури свідчить, про вивчення умов формування самооцінки є складним, суперечливим і важливим процесом. При проведенні досліджень виникають нові чинники, які можуть впливати на самооцінку. Психічний розвиток і становлення особистості пов'язані з самосвідомістю, яка проявляється у самооцінюванні. Самооцінка, як динамічне особистісне утворення, один із параметрів розумової діяльності. Існує тісний зв'язок успіхів з оволодінням навчальної діяльності, з прагненням до реалізації планів. Це пояснюється тим, що в самооцінці відображається те, що дитина досягла, який досвід взаємодії набула, до чого прагне у майбутньому. Самооцінка в молодшому шкільному віці формується під впливом оцінок вчителя, батьків, а також при взаємодії з однолітками. Виникає уявлення про свої фізичні і психологічні якості та якості оточуючих, що призводить до уточнення Я – образу, та образів інших людей (М.Й.Боришевський, П.Р.Чамата та інш.).

Підлітковий вік – період змін, нестабільності, чутливого сприйняття оцінювання себе. Підліткові досягнення пов'язані з швидким набуттям нових знань, становленням моральності, відкриттям «Я», опануванням нової соціальної ролі. В традиційній класифікації підлітковим віком прийнято вважати період розвитку індивіда від 10-11 до 14-15 років. В цей період відбувається внутрішній конфлікт усвідомлення себе, своєї ролі, місця, значимості та можливостей. Успіхи і невдачі пов'язані з вибором моделі поведінки, набуттям досвіду, взаємодії з оточуючими. Правила, цінності, які раніше були засвоєні піддаються перевірці, або в загалі ігноруються. З одного боку це період соціалізації, прийняття норм суспільства, з іншого – це період індивідуалізації, відкриття власного «Я», визначення неповторності.

Не зважаючи на те, що в спілкуванні підліток все більше робить акцент на самостійність прийняття рішення, дій, акту-

альним стає порівняння з однолітками. Заниження самооцінки може бути викликане переживаннями з приводу не існуючих недоліків образу фізичного «Я». Саме у підлітковому віці змінюється внутрішня позиція у ставленні до школи, важливості бути прийнятим колективом. Якщо у молодших класах діти психологічно захоплені навчанням, залежні від оцінювання вчителем, прагнуть до найкращих результатів, то в підлітковий період важливим є взаємовідносини з однолітками. Ці взаємини стають основою внутрішнього інтересу підлітка і в залежності від відчуття власної значимості впливають на самооцінку. Підліток з високими домаганнями на визнання серед однолітків може досягати статусу завдяки високому рівню знань і широкому колу інтересів. Крім того, є бажання зайняти значуще місце серед дорослих завдяки між особистісному спілкуванню з приводу вирішення важливих справ за межами школи, сім'ї. При цьому слід зауважити, що недостатність досвіду, низький рівень відповідальності, терпіння у досягненні мети, може привести до негативних наслідків, розчарування, втрати віри у власні сили. Виникає протиріччя між позитивною оцінкою себе у школі і в сім'ї і негативним результатом в інших сферах життя. Д.Б.Ельконін відзначав, що центральне новоутворення підліткового віку – це прагнення бути дорослим. Більшість українських психологів (Г.Костюк, М.Й. Боришевський, О.А.Проскура) схиляються до думки, що почуття дорослості виступає специфічним новоутворенням самосвідомості підлітка. Почуття дорослості – це перш за все ставлення підлітка до себе, як до дорослого. Підлітки копіюють поведінку дорослих, прагнуть до визнання власної самостійності. Як особлива форма самосвідомості, почуття дорослості відображає нову життєву позицію підлітка у ставленні до себе, до оточуючих. Специфічна соціальна активність виявляється у збільшенні спрямованості до засвоєння норм, способів поведінки, які існують у світі дорослих. Важливою стороною самосвідомості підлітка виступає потреба у самоствердженні. Генезис даного феномену отримав обґрунтування у роботах Л.І.Божович, у визначенні самоствердження, як однієї з важливих мотиваційних ліній цього віку. Зауважимо, що набуття досвіду і моделі поведінки дорослих, підлітки прагнуть за межами сім'ї. Якщо батьки є авторитетними для підлітка, то їх досвід позитивно сприймається і засвоюється. Особливості самооцін-

ки впливають на емоційне самопочуття, взаємини з оточуючими, розвиток здібностей. При низькій самооцінці підліток прагне до виконання простих завдань, уникає труднощів, діє за прикладом однолітків, що заважає розкриттю власного потенціалу та самоствердженню. При завищеній самооцінці переоцінюються власні можливості, без достатнього рівня знань та досвіду намагається вирішити складні завдання, а при невдачах виникає конфліктність, розгубленість, що також стає не сприятливим для самоствердження. Важливо звернути уваги на прагнення підлітка, його рівень домагань. При відсутності мети, не бажанні докладати зусилля для подолання труднощів та отримання позитивного результату, шлях до саморозвитку закритий. В цей період самооцінка має нестійкий характер. Це робить підлітка не захищеним від зовнішніх впливів. Гострі емоційні реакції спостерігаються, коли в самооцінці підлітків стикаються високі рівні домагань та невпевненість у собі та своїх можливостях. Особливо складними для них є ситуації перевірок рівня знань та компетентності – іспити, тестування. В самооцінці підлітка фіксуються реальні чи уявні інтелектуальні і вольові недоліки. Важливим є і порівняння зовнішності, успішності, фінансової забезпеченості, значущості у колі однолітків. Все це дає поштовх для переживання власної недосконалості, на мотивацію самопізнання. Оцінка своїх якостей залежить від системи цінностей, пріоритетів, які були засвоєні під впливом сім'ї, взаємодії з однолітками, школі.

Ця оцінка залежить від суспільних відносин та змін безпосереднього соціального оточення. З віком набувають значення поза сімейні фактори: школа, однолітки, суспільство. Пізнання себе, своїх особистісних якостей призводить до формування кількох образів «Я» – реального уявлення та ідеального. Зазначимо, що швидкі зміни у суспільстві, вимоги до особистості, прагнення до реалізації власного потенціалу і забезпечення професійного становлення сприяють активній орієнтації підлітків в цінностях, здійсненні пошуку рішень на важливі питання і самовдосконалення.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.

2. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. – К.: МАУП, 2001. – 256 с.

3. Психологические особенности самосознания подростка / Под ред. М.И. Боришевского. – К.: Вища школа, 1980. – 168 с.

4. Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ – М», 2003 – 672 с.

5. Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ – М», 2003 – 656 с.

ФЕНОМЕН ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Дідик Н.М.

Стаття розкриває уявлення про особистісну зрілість у вітчизняних психологів. Розглядається визначення цього поняття, характеристики зрілої особистості, умови, що впливають на її формування.

Ключові слова: особистісна зрілість, вітчизняна психологія

У сучасній психологічній науці збільшується інтерес до вивчення самостійної, зрілої особистості. Особливо активно цей напрям дослідження розробляється в психології особистості, де самореалізація, всебічний гармонійний розвиток особистості є досить актуальним питанням. Найкраще сутність цілісної, діяльної людини, яка прагне до самовдосконалення, реалізує власний особистісний потенціал відображає поняття «особистісна зрілість».

Особистісна зрілість – поняття складне, але без нього неможливо сформулювати уявлення про людину як активного суб'єкта життя. Тому виникає необхідність у визначенні феномену особистісної зрілості, який ще недостатньо проаналізований з погляду визначення поняття і характеристик особистісної зрілості. Вагома частина досліджень з цієї проблеми стосується зарубіжної психології гуманістичного напрямку (К. Роджерс, А. Маслоу), диспозиційної теорії Г. Олпорта та ін. Проте значно менше вивчено